

До разової спеціалізованої вченої ради
Національної академії внутрішніх справ

В І Д Г У К

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондента Національної академії правових наук України Гусарова Костянтина Володимировича на дисертацію Божка Миколи Володимировича «Треті особи в цивільному процесі України», подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена пошуками шляхів вдосконалення існуючих процедур судового захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод та охоронюваних законом інтересів заінтересованих осіб. Одним з напрямків такої діяльності слід визнати спрямування наукових досліджень та прагнень законодавця по вдосконаленню суб'єктного складу цивільних процесуальних правовідносин. До цього варто віднести як розширення кола зазначеного складу, так і вдосконалення цивільної процесуальної правосуб'єктності існуючих учасників справи. Такі з них, як треті особи, не є виключенням. Не зважаючи на сталу, на перший погляд, нормативну регламентацію їх процесуально-правового статусу, розширення сфер суспільних відносин, врегульованих нормами права, викликає необхідність дослідження участі третіх осіб у інших правовідносинах, не пов'язаних, з одного боку, з вирішенням цивільно-правових спорів. З іншого, орієнтування українського суспільства на запровадження європейських стандартів, зокрема у сфері боротьби з корупцією та її наслідками, призвело до виникнення й функціонування низки установ по боротьбі з зазначеним негативним явищем. В цьому аспекті цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість залучення деяких з них до участі у розгляді цивільної справи в якості третьої особи. Мова йде, передусім, про Національне агентство з питань запобігання корупції.

Разом з цим, вступ у справу третіх осіб дозволяє розв'язати цивільні спірні правовідносини з урахуванням інтересів широкого кола можливих заінтересованих осіб, до яких відносяться і треті особи. Навпаки, їх незалучення викликає відсутність юридичних наслідків при розгляді позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до такої третьої особи або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони.

З часу набуття Україною незалежності генераторами наукових досліджень з обраної тематики стали С.С. Бичкова, О.В. Бобровник, В.В. Комаров, Д.М. Сібільов та інші вчені. Однак з часу введення в дію рекодифікованого ЦПК України значної уваги науковців до вказаних суб'єктів цивільного процесуального права, нажаль, не спостерігалось. У зв'язку з цим дисертація М.В. Божка має науковий інтерес з огляду на актуальність обраної теми дослідження. З огляду на це вдалий вибір дисертантом, з допомогою наукового керівника, предмету дисертації, що висувається на публічний захист, супроводжувався активним використанням здобувачем наукового ступеню і сучасних здобутків за вказаним напрямком.

Актуальність теми дисертаційного дослідження відповідає також стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр. (стор. 18 дисертації). У вступі до дисертації і в самій роботі, що рецензується, М.В. Божком наведені й інші обґрунтування актуальності обраної теми дисертації, дублювати які немає необхідності у даному відгуку.

При підготовці дисертації, що рецензується, автором належним чином використана **методологія наукових досліджень**. Методи наукового пізнання, про які вказує автор (стор. 19, 20 дисертації), застосовувались при підготовці зазначеної наукової роботи. Потребує підтримки звернення здобувачем наукового ступеню до оперування догматичним методом. З іншого боку, не

використання М.В.Божком методів системного аналізу, а такої індукції та дедукції не надало б можливості автору дисертації досягнути заявлених завдань та мети дослідження (стор. 19 дисертації).

Наукова обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій зумовлюється належним науковим ступенем та високим рівнем обґрунтованості висновків й результатів дисертаційного дослідження.

Перш за все вважаю за необхідне зазначити про те, що ознайомлення із змістом дисертації дозволяє офіційному опоненту прийти до висновку, що опанування предмету дослідження не стало б можливим без активного впровадження її результатів у практичну діяльність. В даному аспекті слід відмітити чисельність актів впровадження результатів наукової роботи М.В. Божка у діяльність адвокатського бюро та Національної академії внутрішніх справ (стор. 205-209 дисертації). Варто відмітити, що тема дисертації, що рецензується, в повній мірі відповідає науковим інтересам та публікаціям наукового керівника – професора Н.В. Білянської. Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій визначаються також елементами наукової новизни та, разом з тим, використаними методами наукового пізнання відносно предмету та об'єкту власного дослідження (стор. 19, 20 дисертації). Також слід окремо наголосити, що текст дисертації в повній мірі відповідає меті дослідження, яка співвідноситься із поставленими задачами, а назва роботи відповідає її змісту.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій обумовлюється належним володінням основними положеннями теоретичних знань та навичок з питань предмету власної дисертації. Остання, в свою чергу, містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, котрі виконують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для правової галузі знань.

Обґрунтованість наукових положень обумовила формулювання висновків і рекомендацій щодо вдосконалення національного цивільного процесуального законодавства (стор. 25, 172, 182 дисертації).

Новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень.

Наукова новизна здобутих результатів та їх достовірність передусім обумовлюється тим, що елементи наукової новизни дослідження повною мірою відображені у змісті дисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертанта. В роботі справедливо характеризується участь третіх осіб при розгляді та вирішенні цивільних справ як позитивний крок, спрямований на підвищення ефективності процесу на всіх стадіях позовного провадження цивільного судочинства. Особливу увагу варто звернути на наступні теоретичні положення та висновки, сформульовані автором.

Так, офіційним опонентом позитивно оцінюється висловлена в контексті наукового дослідження теза про те, що участь у правовідносинах третіх осіб має свої особливості з урахуванням предмету правового регулювання тієї чи іншої галузі права. Зазначені суб'єкти є учасниками не лише цивільних процесуальних, а й адміністративно-процесуальних та цивільних матеріально-правових правовідносин (стор. 33-35 дисертації).

Значна увага у дисертаційному дослідженні приділяється автором питанням наукового аналізу досліджень цивільної процесуальної правосуб'єктності третіх осіб. При цьому здобувач наукового ступеню з урахуванням етики наукової дискусії аналізує дисертаційні дослідження та наукові публікації цієї сфери. Звертається на особливості законодавчої регламентації тих чи інших елементів їх процесуально-правового статусу у різні часи зазначеної регламентації (підрозділ 1.1 дисертації). Такий підхід дозволив в подальшому набути М.В. Божку вміння критично оцінювати положення цивільного процесуального законодавства на предмет

обґрунтування пропозицій необхідності його вдосконалення з позицій застосування історичного методу пізнання наукових явищ, подій та констатацій.

Розглядаючи доволі складні та дискусійні питання предмету дисертаційного дослідження, позитивною рисою дисертації вважаю приділення уваги здобувачем наукового ступеню питанням особливостям участі третіх осіб у судових процесах інших держав. Таке ставлення дисертанта до намагання всебічного висвітлення заявлених у плані пунктів в повній мірі відповідає методології дослідження, зокрема порівняльно-правовому методу наукового пізнання (підрозділ 1.3 дисертації). При цьому вважаю за необхідне звернути увагу на те, що за нормативними приписами інших держав, як вірно відмітив М.В. Божко, в якості третіх осіб можуть виступати контролюючі та сприяючі органи. На прикладі цивільного процесу Болгарії вказується, що контролюючою стороною може бути Міністерство фінансів у всіх справах з участю державних організацій на захист їх прав, коли другою стороною є недержавна організація або громадянин (стор. 57 дисертації).

Впродовж тексту дисертації, що рецензується, наявні численні приклади з матеріалів судової практики (стор. 88, 92, 103, 104, 116, 117, 152, 164-167 дисертації). Це суттєво прикрашає роботу та свідчить про зацікавленість автора у інформуванні юридичної громадськості про власні спостереження за неузгодженістю окремих положень цивільного процесуального законодавства. Вдало аргументується при цьому власна точка зору посиленням на літературні джерела із доведенням дисертантом особистої позиції.

Цілком виправданим уявляється підхід здобувача наукового ступеню відносно характеристики третіх осіб у цивільному процесі відповідно до особливостей їх участі у тих чи інших категоріях справ (стор. 89, 90, 95 дисертації). Справедливо вказується і на те, що законодавчим критерієм для класифікації третіх осіб на тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета

спору, і тих, які таких вимог не заявляють, є порядок їх вступу у цивільну справу (подання позовної заяви до однієї або обох сторін або вступ у цивільну справу на стороні позивача або відповідача). Даний критерій, своєю чергою, залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні справи (стор. 94, 95 дисертації).

Разом із викладеним, заслуговують на підтримку висновки автора стосовно того, що кожен з видів третіх осіб підлягає внутрішній диференціації. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, залежно від спрямованості їх позову, можуть бути класифіковані на: 1) третіх осіб, які вступають у цивільну справу шляхом пред'явлення позову до позивача; 2) третіх осіб, які вступають у цивільну справу шляхом пред'явлення позову до відповідача; 3) третіх осіб, які вступають у цивільну справу шляхом пред'явлення позову до обох сторін.

Водночас, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору, залежно від суб'єкта ініціативи їх участі у цивільній справі можуть бути класифіковані на: 1) третіх осіб, які вступають у цивільну справу за власною ініціативою; 2) третіх осіб, які залучаються до участі у цивільній справі за заявою учасників справи; 3) третіх осіб, які залучаються до участі у цивільній справі за ініціативою суду. (стор. 95 дисертації).

Актуальним уявляється поставлене у роботі питання про особливості розгляду цивільних справ з участю третіх осіб під час воєнного стану. В даному аспекті автор звертає увагу на особливості правил визначення територіальної підсудності цивільних справ у зазначений час (стор. 99-101 дисертації). При цьому вважаю за необхідне зауважити, що увага до таких питань свідчить про вдале намагання здобувача надати роботі, що висувається на прилюдний захист, практичну спрямованість.

Аналіз цивільного процесуального законодавства привів автора до висновку відносно того, що у випадку вступу у справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, клопотання про розгляд

справи спочатку мають право заявити: сама третя особа, одна із сторін, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Вступаючи в наукову дискусію, М.В. Божко обгрунтовано не погоджується з позицією тих вчених, які вважають правильною позицію судів, котрі в усіх випадках вступу у справу третьої особи із самостійними вимогами розпочинають справу спочатку, незалежно від того, чи заявлено про це клопотання. Він зазначає, що відповідні дії суду слід вважати порушенням принципу диспозитивності цивільного судочинства, одним із елементів якого є нормативне правило, відповідно до якого учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд (ч. 3 ст. 13 ЦПК України) (стор. 106, 107 дисертації).

Слід погодитись і з переконанням автора в тому, що він позитивно оцінює можливість зміни процесуально-правового статусу третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, - на третю особу іншого виду, передбаченого ст. 52 ЦПК України (підрозділ 3.3 наукової роботи, що рецензується). Разом з цим, обгрунтованою вважаю позицію здобувача в тому, що термін «розгляд цивільної справи спочатку» він вважає за необхідне розуміти так, що справа розглядається за правилами загального позовного провадження, та тлумачиться як повернення до початку стадії підготовчого провадження. Водночас, якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, то суду у контексті «розгляду справи спочатку» слід поновити процесуальні строки, передбачені ч. 3 ст. 278 ЦПК України, зокрема строк для подання третьою особою пояснень щодо позову, а також відзиву (стор. 170 дисертації).

Дисертації притаманні і інші, не менш цікаві висновки, зроблені М.В. Божком в результаті дослідження.

У висновках до дисертації в цілому здобувач чітко та повно в логічному сенсі виклав основні здобутки власного дослідження.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, обумовлюється, перш за все, належною апробацією результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях М.В. Божка у фахових наукових виданнях України, в опублікованих тезах доповідей дисертанта на науково-практичних конференціях. Наукові здобутки автора підтверджуються та повною мірою відображаються в його наукових публікаціях.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дисертаційному дослідженню, що рецензується, притаманні і деякі дискусійні положення, з якими важко чи не можливо погодитись.

По-перше, спірним уявляється позиція дисертанта, висловлена ним впродовж всього тексту дисертації (наприклад, стор. 22, 69, 80 наукової роботи, яка рецензується) відносно такої обов'язкової ознаки третьої особи, як її вступ у вже розпочату справу. Така позиція підтримується більшістю дослідників. Проте, на думку рецензента, вказана ознака не в обов'язковій мірі відображає правосуб'єктність третіх осіб. Обґрунтовується зазначена точка зору можливістю вказівки у тексті позовної заяви як первісного документу, завдяки якому відбувається реалізація права на судовий захист, про обов'язковість участь у розгляді справи того чи іншого виду (або обох видів) третіх осіб. Останні в такому випадку вступають у розгляд цивільної справи поряд із сторонами, але не у вже розпочату справу, як зауважує М.В. Божко.

По-друге, робота була б більш насиченою за умови висвітлення особливостей участі своєрідних третіх осіб у виконавчому провадженні як в заключній стадії розгляду справи (правова позиція ЄСПЛ). В науковій літературі подібні випадки розглядаються, наприклад, Д.М. Сібільовим як

участь «субборжників» у виконавчому провадженні,¹ на здобутки якого посилається М.В. Божко в тексті власного дослідження.

По-третє, говорячи про процесуально-правовий статус третіх осіб у цивільному процесі, автор приділяє занадто уваги, як уявляється, історії розвитку правової регламентації зазначених суб'єктів цивільного процесуального права. Проте здобувачем наукового ступеня не зазначаються історичні закономірності нормативного регулювання процесуально-правового статусу третіх осіб, а відмічаються лише етапи еволюції правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесуальному законодавстві України (стор. 42-54 дисертації).

По-четверте, вважаю зайвим положення наукового дослідження стосовно характеристики окремого провадження цивільного судочинства (стор. 72, 73 дисертації). Пояснюється дане зауваження відсутністю третіх осіб як учасників справи при розгляді безспірних справ, що розглядаються за правилами зазначеної процедури.

По-п'яте, в роботі М.В. Божка характеризується юридична заінтересованість третіх осіб, однак не зазначено відмінності їх матеріально-правової та процесуально-правової заінтересованості від сторін (стор. 80, 81 дисертації). У зв'язку з цим потребує додаткового пояснення особливості такої відмінності та взаємозв'язок з предметом наукового дослідження, що висувається на захист.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Вищенаведені спірні положення мають дискусійний характер і не впливають на належний рівень дисертації на здобуття наукового ступеню доктора філософії в галузі права, що рецензується. Спірність окремих положень, про які мова йде вище, притаманна будь-якій творчій роботі, зокрема науковій роботі, представленій на здобуття наукового ступеню

¹ Сібільов Д.М. Правосуб'єктність субборжників у виконавчому провадженні *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки.-2016.-Вип. 2 (1).-С. 104-107.

доктора філософії із зазначеного напрямку дослідження. Тому автору пропонується в подальшому здійснити творчий пошук науково-аргументованих відповідей на висловлені запитання та спірні положення даної роботи.

Зміст дисертації в повній мірі відповідає її назві. Сама робота відповідає встановленим вимогам, була оприлюднена у належні терміни. Знайомство із науковою працею М.В. Божка, належне використання автором наукових джерел у тексті дисертації, в тому числі іншомовних, дозволяє прийти до висновку про відсутність у дослідженні як привласнення авторства чи чужого твору науки та випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження М.В. Божка «Треті особи в цивільному процесі України», котре подано на здобуття освітнього (і водночас першого наукового) ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідають вимогам. Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та, разом з цим, вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759).

Ознайомлення з дисертацією М.В. Божка свідчить про доцільність присудження йому спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора

філософії в галузі права, оскільки він набув теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної діяльності, оволодів методологією наукової діяльності, а також здійснив власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Рівень виконання здобувачем наукового ступеня поставленого наукового завдання є належним.

На підставі викладеного вважаю, що здобувач вказаного наукового ступеня, Божко Микола Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», а його дисертація заслуговує на позитивну оцінку з боку спеціалізованої вченої ради.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України

Костянтин ГУСАРОВ

